

FdCW
scr
1994

002

Fd | C | W

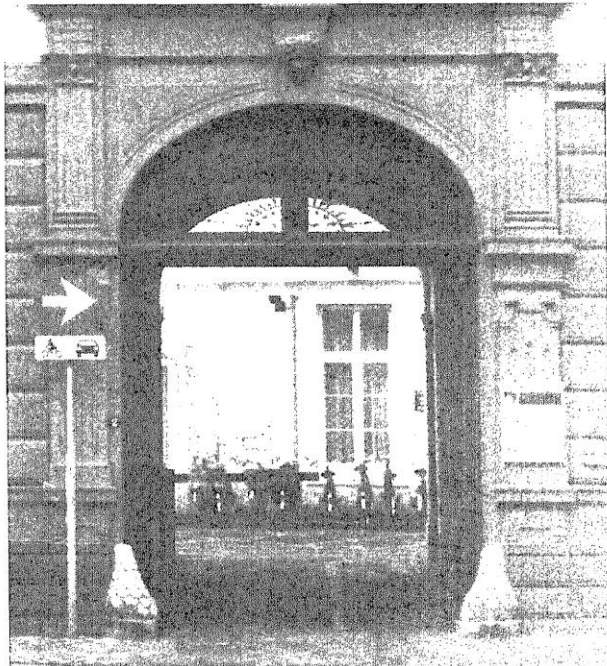
Faculteit der Cultuurwetenschappen

De radiotelefonieverbinding tussen Nederland en Indië

1928-1940

Y.C. Mets

Rijksuniversiteit Limburg | Maastricht

De radiotelefonieverbinding tussen
Nederland en Indië

1928 - 1940

SPREK MET INDIE!

JAVA, MADOERA, BALI f. 15.- SUMATRA , MAKASSER f. 18.-

UW STEM HEEFT INVLOED!

Y.C. Mets
De radiotelefonieverbinding tussen Nederland en Indië
1928-1940
Maastricht: december 1994
CWS 918040

Begeleiders: Dr. E. Homburg
Drs. R. Korving

Omslag en reproductie: Jan Eggen / Unigraphic

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, microfilm, fotokopie of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	
Nederlands-Indië	1
Radiogolf	2
Het verschil tussen telefonie en radio-telefonie	2
Niet uit de lucht	2
Geopend	
Opening commerciële radiotelefoondienst	4
Indiëcel	5
De studio	5
De radiotelefoondienst	8
Op volle toeren	8
De telefoniste	9
Meeluisteren en bijregelen	9
Het familiegesprek	11
Speciale gebeurtenissen en elkaar horen	11
Voorbereiden	13
Boos of dankbaar	14
Kostenplaatje	15
Telefoneren kostte een vermogen	15
Goedkope bijzondere gesprekken	16
Conclusie	18
Samenvatting	19

VOORWOORD

Mijn stage bij het PTT Museum in Den Haag stond in het kader van de voorbereidingen voor een tentoonstelling die als werktitel had "Naar de gordel van Smaragd". De tentoonstelling had als doel de communicatiewijzen tussen Nederland en Indië van de zeventiende eeuw tot aan de Tweede Wereldoorlog te behandelen. Ik maakte deel uit van de onderzoeksgroep die daarvoor was samengesteld en ieder onderzocht zijn eigen deelonderwerp. Die deelonderwerpen zouden worden opgenomen als hoofdstukken in een boek dat men in het museum en enkele boekhandels zou kunnen kopen.

Schrijven voor een museum publiek is heel iets anders dan voor een wetenschappelijke gemeenschap. Van tevoren werd bepaalt hoeveel bladzijden ieder hoofdstuk mocht beslaan. Literatuurverwijzingen zijn niet belangrijk en worden zelf als hinderlijk ervaren en vaak weggelaten. Het stuk moet meer in de verhaalvorm worden geschreven en aan een stuk door te lezen zijn, zonder hoofdstukken en genummerde paragrafen. Beeldmateriaal is veel belangrijker en mag tot de helft van de beschikbare ruimte beslaan. Het laten maken van een boek kost veel geld en daar tekst en beeldmateriaal met elkaar worden afgewisseld werd gekozen voor regelafstand één.

Helaas is het boek er door bezuinigingen nog niet gekomen en waarschijnlijk zal het ook wel niet meer gebeuren. Dit is in ieder geval het resultaat geworden van de voorbereidingen.

Nederlands-Indië.

Indonesië viert in 1995 een halve eeuw onafhankelijkheid, na als Nederlands-Indië ruim 300 jaar een kolonie van Nederland te zijn geweest. Veel belangrijke posities werden door Nederlanders vervuld. In 1930 waren in Indië 60.000 Nederlanders op een totale bevolking van 60 miljoen. Behalve voor de overheid werkten veel Nederlanders in de handel en industrie. Nederlandse bedrijven, zoals de Delimaatschappij, de Bataafse Petroleum Maatschappij (later Shell) en de Koninklijke Pakketvaart Maatschappij hadden eigen vestigingen in Indië of richtten daar dochterondernemingen op.

In de loop van de tijd verhuisden een groot aantal Nederlanders tijdelijk of permanent naar Indië. Voor communicatie was men aangewezen op brieven en telegrammen. In 1928 deed een brief, over de ruim 12.000 kilometer lange zeereis naar Indië of Nederland, gemiddeld drie weken. Telegrammen waren aanzienlijk sneller, maar ook veel duurder.

Het versturen van een brief van maximaal twintig gram kostte in 1928 maar 7½ cent. Een telegram kostte maar liefst twee gulden per woord. Daarvoor was het dan wel binnen één à twee dagen in Indië. Het is dus niet verwonderlijk dat verreweg de meeste persoonlijke correspondentie per brief plaats vond. Telegrammen werden meestal gebruikt om dringende boodschappen over te brengen. Dat gold zelfs voor een deel van het zakelijke verkeer. Naast telegrafie over het normale telegraafnet werd het na 1923 ook mogelijk om telegrammen via radio-telegrafie te versturen. Voor de klant bracht dat in de meeste gevallen geen veranderingen met zich mee.

Zowel Nederland als Indië hadden in 1928 een uitgebreid binnenlands telefoonnet. Internationale telefonie was binnen een deel van Europa al mogelijk, maar vanuit Nederland telefoneren met Indië of in omgekeerde richting kon nog niet. Een verbinding over land was theoretisch mogelijk, maar door de gebrekkige infrastructuur in de tussenliggende landen uitgesloten. Een andere oplossing was het gebruik van lange zeekabels. Die gaven technische problemen; er zouden om bepaalde afstanden signaalversterkers nodig zijn. Die bestonden wel, maar waren nog niet betrouwbaar genoeg om langdurig zonder onderhoud te kunnen werken. Bij storingen zou dan de kabel weer opgevist moeten worden om de versterker te repareren. Een rechtstreekse kabel was bovendien een utopie; de prijs van het leggen van 12.000 kilometer zeekabel was veel te hoog voor ons land. Telefoneren met Indië kon dus niet. De radio-telefonie bracht daar verandering in.

RADIOGOLF

Het verschil tussen telefonie en radio-telefonie.

Wat was nu het verschil tussen telefonie en radio-telefonie waardoor telefoneren over lange afstand wel mogelijk werd?

Voor radio-telegrafie en -telefonie maakte men gebruik van radiogolven in plaats van kabels of luchtlijnen. De begrippen lange-, midden- en kortegolf zullen de meeste mensen bekend in de oren klinken. Radiogolven bestaan uit voor de mens onwaarneembare electro-magnetische trillingen, die zich in de ruimte voortplanten. Stemgeluid, een telefoongesprek, werd op een bepaalde manier 'verpakt' zodat het door electro-magnetische trillingen overgebracht kon worden. Deze trillingen werden in de ontvanger omgezet in geluidstrillingen waardoor je weer stemgeluid kon horen.

De golven werden door een zender opgewekt. Een antenne zond de golven vervolgens uit. Aan de andere kant van de aarde ving een antenne en een ontvanger de radiogolf weer op. De zender en ontvanger waren nauwkeurig op elkaar afgestemd waardoor het bericht altijd op de plaats van bestemming aankwam. Dit principe is bekend van de 'gewone' radio. Als de radio goed afgestemd wordt, kan precies die zender ontvangen worden die men wil beluisteren.

Niet uit de lucht.

Radio-telefonie kwam natuurlijk niet zomaar uit de lucht vallen. Voor een schets van deze ontwikkeling beginnen we in 1923 toen er een radio-telegraafdienst tussen Nederland en Indië geopend werd. Daar waren zeer grote zenders voor nodig zoals Lange Gerrit, de grote machinezender van Kootwijk Radio. Deze zender had een vermogen van 400.000 Watt. Om grote afstanden te overbruggen werd bij telegraafverkeer gebruikt gemaakt van de langegolf. In die tijd dacht men namelijk dat hoe langer de gekozen golflengte zou zijn, hoe groter ook de te overbruggen afstand was.

Weinig technici konden toen voorzien hoe snel ze het langegolf gebied achter zich zouden laten liggen en over zouden gaan op de kortegolf. De radio-amateurs vervulden een speciale rol in deze verandering. De langegolf was voor amateurs verboden gebied, zodat zij zich wel op een kortere golf moesten richten.

In 1923 slaagde de Nederlandse radio-amateur H.J. Jesse er als derde Europeaan in om een radio-telegrafische verbinding met Amerika te maken. Jesse maakte daarbij gebruik van een golflengte van 110 meter. In die tijd was dat een kortegolf, nu zou die golflengte in het gebied van de middengolf vallen. De zender had slechts de beschikking over een vermogen van 150 Watt. Een schrille tegenstelling met de 400.000 Watt die Lange Gerrit nodig had.

Jesse overbrugde met zijn zender ruim 5000 kilometer. Het bijzondere van deze verbinding was dat "heen en weer" contact gemaakt werd. Dat wil zeggen dat direct na ontvangst van de boodschap een tegenbericht verzonden kon worden.

Radio-telefonie was inmiddels al mogelijk over kleine afstanden. Nu was duidelijk dat ook grote afstanden overbrugd konden worden op de korte golf, zelfs met relatief weinig energie. Hier werden mogelijkheden in gezien voor internationaal telefoonverkeer die de telefoon via het kabelnet niet bood.

Radio-telegrafie diende hier als springplank voor radio-telefonie over grote afstanden. De enige technische verandering was dat in plaats van tekens spraak over gebracht moest worden. Die techniek was bekend en vroeg weinig nieuwe investeringen.

GEOPEND

Opening commerciële radiotelefoondienst.

In de praktijk was er een groot verschil tussen radio-telegrafie en -telefonie. Mensen konden nu met elkaar praten! Op 28 februari 1928 werden de eerste gratis proefgesprekken in Den Haag gevoerd. Iedereen kon in principe een proefgesprek aanvragen. De reden voor het gesprek moest aangegeven worden en de 'beste redenen' werden uitgekozen. Zoveel mogelijk mensen, kregen de kans te telefoneren. Hier volgt een voorbeeld van een verzoek voor een proefgesprek gericht aan de heer Damme, hoofdingenieur der Telegrafie te s' Gravenhage van 24 mei 1928.

"Van bevriende zijde vernam ik, dat in beperkte mate gelegenheid wordt gegeven om gebruik te maken van de proef-telefoongesprekken met Indië. Aangezien wij benieuwd zijn naar bericht over onze dochter Mevrouw E. Bake wonende Ila Oud Merdika, veroorloof ik mij, voor het geval die gelegenheid nog wordt gegeven, U beleefd te verzoeken, ons voor gebruik daarvan in aanmerking te willen doen brengen. Mijn telefoonnummer is 35426. Ook mijn broeder de oud-notaris zal zich voor hetzelfde doel tot u wenden.

U bij voorbaat ten zeerste dankende hoogachtend Uw dw.
H. Carpentier Alting."¹

Deze persoon kreeg begin september bericht dat hij een proefgesprek mocht voeren.

Een klein groepje mensen had voor 1928 al kennis gemaakt met radio-telefonie. Meestal waren dit familieleden van technici die er als 'proefkonijn' bij werden betrokken. Technici deden in die tijd allerlei proeven en onderzochten bijvoorbeeld of vanuit huis telefoneren met Indië (of Nederland) mogelijk gemaakt kon worden. Zij belden tijdens deze experimenten vaak familieleden op. Een mevrouw die in Indië woonde met haar man Sam en kinderen werd door haar broer opgebeld. Hij werkte op het Natlab van Philips in Eindhoven. Als reactie op het telefoongesprek schreef zij hem in 1927;

"Sam zat rustig aan zijn bureau, toen de telefoon ging. Hij dacht dadelijk: Dat kan Eindhoven wel eens zijn want het was al 00.00 uur. (In Nederland was het op dat moment 18.00 's avonds) Zonder het (telefoon)kantoor hier te horen, [dat wil zeggen zonder tussenkomst van de telefoniste], had hij dadelijk aansluiting met Holland. We rekenden er wel op dat we je stem weer eens zouden horen en toch was het weer een verrassing. Ik ben er aldoor nog van vervuld."²

En ander voorbeeld gaf mevr O. die vertelde dat haar vader het eerste gesprek Rotterdam-Indië had gevoerd met de man van zijn zus.

Haar vader werkte bij de PTT in Nederland en zijn zwager in

¹ Bidata, 366.1=6

² Mevr. Meijering-Oosterhuis, brief uit 1927.

Indië. Heel zijn huiskamer stond vol met apparaten zodat iedereen kon deelnemen aan het gesprek. Haar opa moest zo huilen dat hij de stem van zijn dochter weer eens hoorde dat de arme man niets meer uit kon brengen.³

De proefperiode duurde tot 7 januari 1929. Op die dag werd de radiotelefoondienst met Nederlands-Indië officieel geopend voor commercieel telefoonverkeer. Koningin Emma voerde als eerste die dag een gesprek met de echtgenote van de gouverneur-generaal in Indië.

De radioverbinding met Indië kon toen nog niet op ieder tijdstip van de dag tot stand gebracht worden. Men moest onder andere rekening houden met het tijdsverschil van 7 uur. Als het in Nederland 12.00 uur s'middags was, dan was het in Indië al 19.00 s'avonds.

De eerste proefgesprekken vonden plaats bij de PTT vanuit een studio in het gebouw van het hoofdbestuur aan de Kortenaerkade in Den Haag. Deze studio kreeg de naam Indiëcel. In Nederland stonden die in Rotterdam, Den Haag, Amsterdam en Utrecht op het hoofdpstkantoor. Zulke studio's waren er natuurlijk ook in Indië alleen werden ze daar Holland-Indiëcel genoemd. In Indië waren ze in Bandung, Surabaya, Weltevreden en Semarang te vinden. Als het in dit stuk over Indiëcellen gaat, worden de studio's in beide landen bedoeld.

Het was nog niet mogelijk om vanuit de eigen woning met de Oost te telefoneren. Om die reden moesten de gesprekken aangevraagd worden. Men moest duidelijk aangeven vanuit welke Indiëcel, op welke datum, welk tijdstip en met wie men wilde spreken. Mevrouw H. uit Gouda herinnerde zich het volgende:

"Op maandag kreeg ik het bericht dat ik de zaterdag erop, een dag voor Kerstmis, om 13.00 op het postkantoor verwacht werd. Het was een grote verrassing voor mij en mijn schoonmoeder dat mijn verloofde belde."⁴ (1947)

De persoon met wie men wilde spreken ontving daar op tijd bericht over via de post. Het enige wat men dan nog moest doen was zich op de juiste dag en tijd naar de Indiëcel begeven.

INDIECEL

De studio.

De Indiëcel waar men in de proefperiode naar toe moest was een speciaal daarvoor ingerichte studio aan de Kortenaerkade in Den Haag. Na de officiële opening kon men ook naar spreekcellen op het postkantoor in vier grote steden in Nederland gaan.

³ Mevr E. Oster, oktober 1994.

⁴ Mevr in het Hout, oktober 1994.

In deze Indiëcellen waren de muren, het plafond en de vloer bedekt met stof om al het geluid van buitenaf tegen te houden. Een van de geïnterviewden herinnerde zich nog het volgende; De Indiëcel was een "gecapitoneerd kamertje met dikke wanden. Midden in de kamer stond een tafel en een draaibare microfoon die naar de spreker gewend kon worden. Iedereen kreeg een koptelefoon op. Het was allemaal heel erg deftig."⁵

Er stond in die ruimte een tafel met een paar stoelen en een microfoon. Het vertrek was vrij kaal en sober. Vaak ging het hele gezin naar zo'n Indiëcel toe, om gezamenlijk deel te kunnen nemen aan een gesprek.

Begin 1929 waren zowel in Nederland als in Indië slechts vier Indiëcellen. Veel mensen moesten daarom een hele reis maken voor een telefoongesprek. Een soldaat, die in Indië dienst deed, wist het nog precies;

"Ik moest driehonderd kilometer op Java reizen om in Batavia te komen, waar de dichtstbijzijnde cel stond. Toen ik in de trein stapte was ik nog niet zenuwachtig maar hoe dichterbij ik bij Batavia kwam hoe nerveuzer ik werd. Ik kwam er natuurlijk veel te vroeg aan."⁶

In de loop van 1929 schoten de Indiëcellen als paddestoelen uit de grond. In Nederland kwamen dat jaar tien en in Indië vijf nieuwe spreekgelegenheden. Deze nieuwe Nederlandse cellen boden slechts ruimte aan twee personen. Soms kon men er alleen in staan, soms ook zitten zoals in de eerste cellen. Dat niet iedereen even gelukkig was met deze nieuwe spreekcellen bleek wel uit de klachten die de PTT kreeg.

De cel in Eindhoven was wel heel erg krap volgens de directie van de plaatselijke Sigarenfabriek Mignot & De Block.

"Waar thans de gelegenheid is opengesteld om met Ned. Indië te telefoneren, hebben wij den laatsten tijd reeds een paar malen van deze gelegenheid gebruik gemaakt om telefonisch te spreken met onze fabriek te Yogyakarta. Wij zijn echter genoodzaakt onder uwe aandacht te brengen dat de plaats om te telefoneren op het postkantoor te Eindhoven hiervoor zeer ongeschikt is. De gelegenheid welke men hier heeft, is een zeer kleine cel, waarin nauwelijks twee personen kunnen staan, terwijl bovendien de cel niet zodanig kan worden afgesloten dat men geen hinder heeft van het talrijke publiek, dat gedurende de dag in de hal van het postkantoor op en neer loopt."⁷

De kleine cellen brachten ook de telefonisten in problemen. Zij moesten namelijk de mensen ontvangen, naar de Indiëcel brengen en uitleg geven.

⁵ Mevr Zwart, oktober 1994.

⁶ Dhr. Lootens, 17 oktober 1994.

⁷ Bidata, 366.1 deel II.

Een telefoniste op het postkantoor in Amsterdam vertelde dat ze er vaak moeite mee had om de mensen ervan te overtuigen dat er echt maar twee mensen in de cel mochten en konden. Ze vond het vreselijk als dit niet lukte want dan moest ze hulp van 'boven' vragen waar de andere telefonistes en de technici zaten.⁸

De spreekcellen werden in 1930 groter gemaakt zodat er ruimte kwam voor ongeveer vier personen. Niet alle Indiëcellen zagen er hetzelfde uit, dit was afhankelijk van de ruimte die het postkantoor ervoor vrij kon maken en het 'bouwjaar'. Een man schreef vele jaren na zijn eerste telefoongesprek in een artikelje over die Indiëcel;

"De cel in Hengelo was een kaal en koud aandoend vertrekje ook al zijn er wel warme gesprekken gevoerd."⁹
Andere studio's waren weer deftig of iets huiselijker.

De spreekcellen in Indië verschilden van de Nederlandse cellen. Door het warme klimaat, de gemiddelde jaartemperatuur in Indië is tussen de 25 en 30 graden C, moesten de Indiëcellen daar koel gehouden worden. Een mevrouw herinnerde zich daar iets over uit het gesprek wat ze als dertienjarig meisje met haar broer voerde, die werkte bij de Javaanse Bank in Indië.

"Mijn broer klaagde over de vreselijke hitte in de cel in Batavia terwijl wij in Amsterdam zaten te verkleumen van de kou omdat de verwarmingsbuis in de Indiëcel gesprongen was."¹⁰ Hierdoor deed de centrale verwarming het niet. Een soldaat had het beter getroffen. De hitte was later goed te verdragen in Batavia waar;

"een mooie ruime lichte kamer was op de eerste etage met een ventilator aan het plafond."¹¹

In 1930 werd het ook mogelijk vanuit de eigen woning te telefoneren en vanaf bijna alle postkantoren. "De telefooncellen op het postkantoor waren niet overdreven luxueus, maar wel netjes en boden plaats aan één persoon" wist mevrouw K nog. Tijdens de eerste keer telefoneren vanaf het postkantoor ging er iets mis. Dat was nog een mop, vertelde ze.

"Ik moest op een knopje drukken om de doorverbinding tot stand te brengen. Dit was mij niet verteld. Ik kon mijn man niet horen."¹²

⁸ Mevr. Felkers-Snijders, 4 oktober 1994.

⁹ Dhr. Barske, oktober 1994.

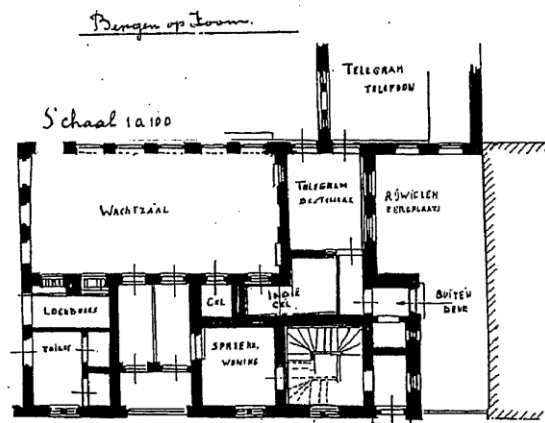
¹⁰ Mevr. v Waveren, oktober 1994.

¹¹ Dhr. Lootens, 17 oktober 1994.

¹² Mevr. Koster, 3-10-1994.

Een gesprek voeren vanuit huis bracht een verandering met zich mee voor degene aan de andere kant van de lijn. Als het gesprek plaats vond in een Indiëcel kreeg men daar bericht over. Dat was een verrassing maar van tevoren was bekend dat men die persoon zou spreken. Wie thuis telefoon had en daar werd opgebeld was natuurlijk nog meer verrast.

De Indiëcellen die er al waren bleven natuurlijk in gebruik ook al kon er vanuit huis getelefoneerd worden. Als men met meerdere personen tegelijk wilde telefoneren bleef de voorkeur uitgaan naar een spreekcel waar vier tot zes mensen in konden.¹³

DE RADIOTELEFOONDIENST

Op volle toeren.

Radio-telefonie was een prachtig communicatiemiddel. De mensen bleven elkaar brieven schrijven, maar konden elkaar ook bellen als ze daar behoefte aan hadden. Telefonistes en technici waren erg belangrijk bij het tot stand brengen van de verbinding en het zo vlekkeloos mogelijk laten verlopen van de gesprekken, vooral bij telefoneren vanuit de Indiëcel. Hun rol was kleiner als mensen vanuit hun woning naar elkaar belden.

Voordat de radiotelefoondienst open ging, werkten de zenders al op volle toeren. Zowel in Nederland als Indië werd vergeleken of de mensen die wilden bellen in de juiste volgorde op de lijst stonden vermeld. Dienstmededelingen, over de golflengte die men gebruikte en het weer dat storingen veroorzaakte, werden ook zoveel mogelijk doorgegeven voordat met de gesprekken begonnen werd.

¹³ Dhr Dorst, 27-10-1994.

De telefoniste.

Nadat de lijsten vergeleken waren en de dienstmededelingen uitgewiseld waren, kon er met de gesprekken begonnen worden. Een telefoniste die van 1928 tot 1930 op het postkantoor in Amsterdam werkte vertelde wat zij moest doen;

"Ik haalde de mensen op uit de wachtkamer en nam ze mee naar de Indiëcel. Ik legde kort uit wat er ging gebeuren en wat de mensen moesten doen of juist moesten laten."¹⁴

Ze mochten bijvoorbeeld niet in de microfoon schreeuwen, ze moesten duidelijk spreken, niet harder dan normaal.

Om zo min mogelijk tijd tussen twee gesprekken verloren te laten gaan, werd tijdens het lopende gesprek het daaropvolgende gesprek alvast voorbereid door een andere telefoniste. Direct nadat een gesprek beëindigd was kon er met een nieuw gesprek begonnen worden. Een gesprek duurde minimaal drie minuten. Vaak telefoneerden mensen ook maar drie minuten omdat het veel geld kostte.

Op het postkantoor aan de Coolsingel in Rotterdam kon men alleen rond de feestdagen met Indië telefoneren. De telefoniste kreeg er daar dus een extra taak bij in die periode.

Zij moest tijdens de gesprekken rond de feestdagen ervoor proberen te zorgen dat de spreektijd niet aan huilen verloren ging. De mensen waren vaak erg geëmotioneerd tijdens een gesprek. De telefoniste besprak van te voren met de mensen wat ze wilden zeggen en dat werd op papier gezet. Tegelijkertijd stelde ze de mensen wat op hun gemak. Ze was bij het gesprek aanwezig en draaide telkens de microfoon naar de persoon toe die ging spreken. Op deze manier werden de drie minuten spreektijd beter benut.¹⁵

Meeluisteren en bijregelen.

De kwaliteit van de radiotelefonieverbinding was over het algemeen goed. Een vrouw schreef het volgende aan haar broer in Nederland over het telefoongesprek wat ze gevoerd hadden;

"Wat was het duidelijk. Ingenieur v Leeuwen had alles gehoord en had het niet zo duidelijk gevonden, maar wij wel. Zojuist belde mevrouw de Jong op om te vragen of we jou nu heus goed gehoord hadden. Zij had haar dochter maar slecht gehoord. Wij konden met gerustheid zeggen, dat we jou duidelijker hoorden dan zij zelf!"¹⁶

Een jongen schreef naar aanleiding van een gesprek met zijn ouders;

¹⁴ Mevr. Felkers-Snijders, 4 oktober 1994.

¹⁵ Mevr. Wickel, oktober 1994.

¹⁶ Mevr. Meijering-Oosterhuis, brief 1927.

"Ik kon de diverse stemmen duidelijk onderscheiden. Natuurlijk heb ik wel enige woorden gemist door storingen ofzo maar over het algemeen heb ik alles glashelder kunnen verstaan. Jammer dat halverwege die storing in de zendinstallatie kwam, waardoor we enige minuten moesten wachten. Aan de andere kant was dat ook wel weer fijn want in totaal hebben we nu meer gesproken dan drie minuten."¹⁷

Een ander vond het telefoongesprek met zijn ouders; "reusachtig. Het was net of ik door een papieren wand heen sprak, zo duidelijk was het."¹⁸

Het maken van de verbinding tussen Nederland en Indië gaf wel eens problemen.

Een jonge vrouw en haar schoonmoeder hadden drie uur zitten wachten op het postkantoor in Gouda tot de verbinding met Indië tot stand kon worden gebracht. Toen hoorden ze eindelijk: Hallo Bandung, hier ben ik.¹⁹ [Zij hoorden dit door de koptelefoon die ze al op hadden en waar ze ook de persoon in Indië door zouden gaan horen]

Een soldaat die met zijn ouders wilde telefoneren had ook een beetje pech;

De verbinding was bij de derde poging pas goed. Twee keer was deze ronduit slecht. We hebben in totaal drie kwartier gewacht tot de verbinding in orde was en we met elkaar konden praten.²⁰

Alle apparatuur van de technici stond in de Indiëcel. De technici bouwden de verbinding tussen Nederland en Indië op via de radiotelefoniezender in Bandung en Kootwijk. Tijdens de proefgesprekken werd de kwaliteit van de verbinding uitgebreid gecontroleerd, onder ander door het gesprek mee te luisteren. De technici en de mensen die telefoneerden zaten dus in dezelfde ruimte. Later verhuisde de apparatuur naar een aparte ruimte en de technici verhuisden mee.

Na de proefperiode was er in veel gevallen een telefoniste bij het gesprek aanwezig om de kwaliteit van de verbinding te controleren. Daarnaast zorgde zij ervoor dat binnen Nederland of Indië de abonnee met de radiotelefoniezender verbonden werd vanuit zijn huis of de Indiëcel waar hij zich bevond. De technici bleven de kwaliteit van de verbinding verbeteren als deze te wensen over liet.

Niet iedereen was er gelukkig mee dat het gesprek meegeluisterd werd.

Zij, de telefoniste in Amsterdam, zat gewoon naast de mensen. De mensen wisten dat ze meeluisterde. Sommigen

¹⁷ Dhr. Lootens, 17 oktober 1994.

¹⁸ Dhr. Lootens, brief van 19 maart 1948.

¹⁹ Mevr in het Hout, oktober 1994.

²⁰ Dhr. Pakvis, oktober 1994.

vonden dat naar en vreemd, anderen maakte het niet uit. Als de verbinding slecht was gaf ze dat door aan de technici. Zij gaf ook aan wat er niet goed was. Het kraakte of de verbinding viel weg. Als de verbinding zo slecht was dat men elkaar niet kon verstaan, zette ze de klok even stil die aangaf hoeveel tijd er van het gesprek verstreken was.²¹

De technische afdeling, belast met onder andere de kwaliteit van de verbinding, was hier in Amsterdam en in Indië te Bandung op het hoofdpstkantoor gevestigd. De telefonistes op andere postkantoren in beide landen stonden in telefonisch contact met deze technici. Een voorbeeld. Een telefoniste in Maastricht luisterde het gesprek daar mee en als de verbinding niet goed was gaf ze dat door aan de technici in Amsterdam. Op het hoofdpstkantoor in Bandung waren de taken van technici en telefonistes iets anders verdeeld. De technici luisterden hier zelf het gesprek mee.

"Ik luisterde vanuit een aparte ruimte zelf het gesprek mee. Meeluisteren was nodig omdat de verbinding nog afhankelijk was van atmosferische storingen. Als ik hoorde dat de verbinding niet goed was probeerde ik daar iets aan te doen. Ik kon twee dingen doen; sterkte van het geluid veranderen of de zuiverheid van het geluid bijstellen."²²

Het kwam in de loop van de tijd steeds vaker voor dat er geen telefoniste of technicus meer bij het gesprek aanwezig was. In de telefooncellen op het postkantoor, die slechts plaats boden aan één persoon, kon dat niet eens. De verbinding werd nog wel steeds gecontroleerd door even mee te luisteren. De mensen konden later vaak ook op een knop drukken als de verbinding slecht was om dat door te geven. Direct werd dan geprobeerd hier verbetering in aan te brengen. Het gesprek hoefde toen alleen meegeluisterd te worden als iemand aangaf dat de verbinding slecht was.

HET FAMILIEGESPREK.

Speciale gebeurtenissen en elkaar horen.

Radio-telefonie werd gebruikt door zakenmensen en particulieren. Deze laatste groep mensen belden meestal met naaste familieleden in Indië. Ouders die hun kinderen spraken, broers en zussen die elkaar belden en echtgenoten.

Wanneer gebruikte particulieren nu het medium radio-telefonie? Men belde om elkaars stem weer eens te horen of bij speciale gelegenheden. Alles wat in een brief verteld kon worden, bleef

²¹ Mevr. Felkers-Snijders, 4 oktober 1994.

²² Dhr Dorst, 27-10-1994.

per post gaan. Als een bericht snel overgebracht moest worden was het telegram de eerste stap, als dat niet toereikend was werd de tweede stap radio-telefonie.

De speciale gelegenheden waarbij gebeld werd waren: bruiloften, sterfgevallen, verjaardagen, geboortes en Kerstmis.

Een bijzondere gebeurtenis waarbij de telegram en brief niet geschikt waren, was trouwen met de handschoen. Deze benaming was afgeleid van een oud gebruik. Vroeger kon men iemand een bevoegdheid overdragen door hem zijn handschoen toe te zenden. Dit gebruik gaf symbolisch de gang van zaken weer, in werkelijkheid ging het niet zo. Deze vorm van huwelijksluiting bestond met het oog op aanstaande echtgenoten van wie de één zich in Nederland en de ander zich in een van de toenmalige koloniën bevond en toch wilden trouwen. Mevrouw A. is in 1934 getrouwd met de handschoen in Nederland.

"Na de plechtigheid heb ik een gesprek met mijn man gehad die in Indië was. Ik was op het postkantoor in Den Haag. Mijn man bevond zich in Moentilang. Ik praatte met hem met de hele familie er omheen. Onbenullig wat je er dan allemaal uitgooit. De broer van mijn man nam zijn plaats in bij de trouwerij in Nederland. Daarna hebben we nog een beetje feest gevierd."²³

Ook bij 'gewone' huwelijksluiting of zilveren bruiloftsfeesten belden mensen elkaar op. In 1930 is Mevrouw D. bijvoorbeeld in Buitenzorg (Indië) voor de kerk getrouwd. De volgende dag heeft ze haar ouders opgebeld om hierover te vertellen.

Een man die in Indië woonde had een gratis gesprek met Nederland gewonnen bij een prijsvraag. Hij wilde zijn prijs gebruiken voor een speciale gebeurtenis.

"Ik vroeg of dit gesprek uitgesteld kon worden omdat ik mijn ouders graag wilde spreken na de datum van hun twintigjarige huwelijk om ze te feliciteren en te vragen hoe het feestje was geweest."²⁴

Voor ernstig zieken kon een radiotelefoniegesprek veel betekenen. Een man was met zijn dochter mee naar Indië gegaan, waar haar aanstaande man al was, om bij haar huwelijk aanwezig te zijn.

"Mijn vader werd ernstig ziek in Indië en wist dat hij daar zou sterven. Hij heeft toen naar Nederland gebeld om afscheid van een aantal mensen te nemen. Het was een prachtig gesprek. Een rustig, duidelijk en prettig gesprek."²⁵

Als je kind jarig was en in Indië zat kon je niet op visite gaan. De telefoon werd dan gebruikt om iemand persoonlijk te

²³ Mevr. Asberg, oktober 1994.

²⁴ Dhr. Lootens, 17 oktober 1994.

²⁵ Mevr. v Waveren, oktober 1994.

kunnen feliciteren.

Voor sommige mensen was elkaar horen de belangrijkste reden om te bellen.²⁶ Het deed er niet zoveel toe wat men tegen elkaar zei. Men had de behoefte om met elkaar te praten,²⁷ om gewoon eens een babbeltje te maken. Gemiddeld belden mensen elkaar daarvoor ongeveer één keer in het jaar.

Vorbereiden

Een telefoongesprek met Indië voerde men niet regelmatig. Het was iets heel anders dan een brief schrijven of ontvangen. Bellen met Indië was een bijzondere gebeurtenis waar sommigen zich netjes voor aankleedden.

Mevrouw H. ging met haar oma en broer naar het PTT kantoor in Den Haag. Ze zag het allemaal nog zo voor zich.

"Ik zie ons nog zitten met die gekke oma van ons die genoeg geld had maar altijd naar de C&A ging om goedkope kleren te kopen. Oma kwam mij en mijn broer ophalen en zei:, Nu moeten we naar het postkantoor. We gaan met je ouders in Indië telefoneren. Kleeed je netjes aan. Het was een bijzonder gebeurtenis."²⁸

Een gesprek werd meestal een beetje voorbereid. Vaak werden er spiekbriefjes gemaakt met in het kort de dingen die men wilde vragen of zeggen. Meestal vergat men tijdens het gesprek op deze briefjes te kijken. Een meneer gaf aan hoe zijn gesprek ging;

Het gesprek liep heel anders dan voorbereid was. Dat is op zich niet erg als de tijd ongelimiteerd is. Maar het gesprek duurde immers maar drie minuten en er zijn meer mensen die over en weer wat willen zeggen wat je van tevoren nog niet weet. Het was heel erg emotioneel. Zijn moeder kon haar stem nauwelijks bedwingen.²⁹

Het kwam ook wel eens voor dat mensen niet meer uit hun woorden konden komen. Een soldaat die zijn ouders in geen twee jaar gesproken had maakte dat mee;

"Ik weet nog dat ik geen woord uit kon brengen tijdens het gesprek met mijn ouders. Het was heel erg emotioneel. De drie minuten waren zo om. Er is niet meer gepraat dan wat Hallo en Hoe gaat het."³⁰

²⁶ Mevr. Gits-Boersma, oktober 1994.

²⁷ Mevr Zwart, oktober 1994.

²⁸ Mevr v Hasselt, okt 1994.

²⁹ Dhr. Lootens, 17 oktober 1994.

³⁰ Dhr. Pakvis, oktober 1994.

Een gesprek in plaats van een brief.

Er was duidelijk verschil tussen wat mensen dachten en voelden na het lezen van een brief of na het voeren van een telefoongesprek. Radio-telefonie was een uitbreiding van de communicatiemogelijkheden die men had tussen Nederland en Indië.

Meneer B. schreef het volgende over zijn radiotelefoniegesprek; Na afloop, drie minuten kunnen ook lang duren, wordt aan beide kanten gedacht: Hoe is het mogelijk. Net of je bij elkaar was.³¹

Een andere meneer vertelde dat; De afstand tussen Nederland en Indië veel kleiner leek nu hij hun stemmen had gehoord.

Mensen die belden konden direct een reactie krijgen op wat ze vroegen of vertelden. Dat maakte een groot verschil vertelde een soldaat.

"Na het voeren van het telefoongesprek heb ik een week gewacht met schrijven. Ik had het gevoel dat mijn ouders alles al wisten. Het telefoongesprek overbrugde de tijd die je moest wachten tot je een reactie kreeg. Ik vond dit iets heel aparts."³²

Een man uit Eindhoven telefoneerde af en toe met zijn zus in Indië. In de brief van zijn zus las hij;

"Zo heerlijk om zo'n goed bekende stem te horen. Je hebt er ons een groot plezier mee gedaan. Wij danken je er hartelijk voor. Ik stond te trillen van emotie en wist niet goed wat ik zeggen moest. Toen ik de telefoonbel hoorde was ik meteen wakker en Wil en Corrie ook. Zij stonden te dansen van plezier, 't is toch ook haast onbegrijpelijk dat zoiets kan, direct antwoord terug. Een gedenkwaardige dag."³³

Boos of dankbaar.

De klanten stelden de telefonistes en technici vaak verantwoordelijk voor de mogelijkheid tot telefoneren met Nederlands-Indië.

Sommigen waren boos als de verbinding slecht was geweest. Anderen bedankten hen hartelijk dat zij dit mogelijk hadden gemaakt. Er werd dan wel eens een doos bonbons of bloemen bezorgd.³⁴

³¹ Dhr. Lootens, 17 oktober 1994.

³² Dhr. Barske, oktober 1994.

³³ Mevr. Meijering-Oosterhuis, brief uit 1927.

³⁴ Mevr. Felkers-Snijders, 4 oktober 1994.

De telefoongesprekken hadden niet alleen een uitwerking op de mensen die telefoneerden, maar ook op de technici en telefonistes die de gesprekken in het begin mee moesten luisteren. De 'vrolijke' gesprekken waren natuurlijk niet vervelend om aan te horen. De 'trieste' echter wel. Een telefoniste vertelde over een uitzonderlijk gesprek waar ze twee dagen kapot van is geweest.

"Ik zat naast een meisje in de Indiëcel op het kantoor in Amsterdam. Het meisje telefoneerde met haar verloofde in Nederlands-Indië. Over een maand zou het meisje met de handschoen trouwen. Ze verbrak de relatie echter door de telefoon. Het meisje was een kil en akelig wezen. Ik had haar zo wel een trap willen geven. Ik moest dat allemaal aanhoren toen die jongeman die ontzettend ellendige momenten doormaakte. Ik had het idee dat hij het liefst een einde aan zijn leven wilde maken."³⁵

De conclusie die men uit deze gesprekken kan trekken werd gegeven door een van de geïnterviewden;

"Radio-telefonie was een goed medium om contact te krijgen met familie die zover weg zit en die je al zo lang niet gesproken hebt. Het is wel heel erg emotioneel. Wat je weggestopt hebt komt namelijk boven."³⁶

KOSTENPLAATJE

Telefoneren kostte een vermogen.³⁷

De meeste mensen vonden telefoneren met Indië prettig. Toch zat er één duidelijk nadeel aan radio-telefonie, de prijs.

"Ik verdiende als soldaat in Indië slechts f54,- per maand. In 1948 betaalden mijn ouders het gesprek tegen een tarief van f25,- voor drie minuten. Ik had dit bedrag zelf nooit op kunnen brengen, het was meer dan een weekloon voor mij."³⁸

Een telefoniste wist het tarief nog precies.

"Het was dertig gulden voor drie minuten. Dat was heel erg veel. Het is ongeveer zoveel als nu f600,-. Haar salaris was f60,- per maand in de periode 1928-1930."³⁹

³⁵ Mevr. Felkers-Snijders, 4 oktober 1994.

³⁶ Dhr. Pakvis, oktober 1994.

³⁷ Mevr in het Hout, oktober 1994.

³⁸ Dhr. Barske, oktober 1994.

³⁹ Mevr. Felkers-Snijders, 4 oktober 1994.

RIJKSRADIO
TELEFOONDIENTST
UW STEM IN INDIË
TARIEF: VOOR 3 MIN: f.33
INLICHTINGEN
AAN ALLE RIJKSTELEFOONKANTOREN

De bedoeling van de PTT was om een tarief te maken dat voor veel mensen bereikbaar was. De rentabiliteit van de verbinding mocht daarbij echter niet uit het oog verloren worden. In vergelijking met andere landen waren de tarieven voor radio-telefonie in Nederland laag. Een gesprek Londen New-York kostte in 1928 f118,50. Na de dure beginperiode daalde de prijs tot f82,50 in 1930 wat toch nog meer dan het dubbele was van het tarief in Nederland.

Ook de Nederlandse tarieven voor een gesprek van drie minuten veranderden in de loop van de tijd. Iedere zone had een eigen tarief. Nederlands-Indië was verdeeld in drie zones; Weltevreden en Bandung lagen in de eerste zone, Semarang in de tweede zone en in de derde zone Soerabaja. De tarieven begonnen in 1928 bij f30,- / f33,- en 34,50 voor de 1e, 2e en 3e zone. Deze bedragen waren in die tijd een fortuin. In 1930 werd er een uniform tarief van f33,- voor alle zones ingevoerd. Daarna bleven de prijzen voor een telefoongesprek met Indië dalen.

De tarieven werden in 1936 zelfs radicaal verlaagd. De radio-telefoniezers konden meer gesprekken tegelijk aan wat tot kostenbesparing leidde. Hierdoor konden de tarieven omlaag. De prijs voor een gesprek met iemand in de eerste zone werd f15,- en voor de nieuwe tweede zone, Sumatra, betaalde men f18,-. Het aantal gesprekken per jaar nam door deze aktie toe.

Goedkope bijzondere gesprekken.

Op allerlei manieren probeerde de PTT de radio-telefonie bekend en toegankelijk te maken voor het grote publiek. De techniek zorgde voor verbeteringen in het radiotelefonieverkeer en voor uitbreiding van de mogelijkheden. Een van die technische verbeteringen was vanuit huis telefoneren. In 1931 werden de openingstijden van de radiotelefoondienst ruimer. Men kon nu ook s'ochtends telefoneren in plaats van alleen s'middags. Daarnaast werd het mogelijk vanuit bijvoorbeeld Batavia tegelijk te telefoneren met mensen in Deventer en Hillegom. Dit werd een verzamelgesprek genoemd; vanuit verschillende Indiëcellen of huizen in Nederland tegelijk deelnemen aan een gesprek met een persoon in Indië (of andersom).

Omdat, ondanks de technische verbeteringen, het aantal radio-telefoongesprekken per maand terug bleef lopen deed de PTT pogingen het gebruik extra te stimuleren. De introductie van de radio-telefonie in 1928 kwam echter op een historisch ongunstig moment. Op 24 oktober kelderden de koersen op de beurs in New York. Het gevolg was een economische crisis in vrijwel alle landen van Europa. De invloed van de crisis was onder andere te merken aan de grote werkloosheid, veel bedrijven die failliet gingen en daling van de produktie. Ook Nederland werd hard getroffen door deze economische crisis.

Desondanks werden er stimulansen gezocht om het telefoonverkeer toch te bevorderen. De PTT streefde ernaar om radio-telefonie met Indië zowel voor het familie als zakenverkeer aantrekkelijk te maken. Er werd geprobeerd de potentiële gebruikers zoveel mogelijk op de hoogte te stellen van de vele mogelijkheden en de service die de PTT kon bieden. Omdat een telefoongesprek in een mum van tijd voorbij was werd bijvoorbeeld de service gegeven het telefoongesprek vast te laten leggen op een plaat. Thuis kon het gesprek nu zo vaak als men wilde beluisterd worden. Een gesprek van drie minuten kostte dan f5,- extra. Een andere service was ieder jaar de goedkope Kerst- en Nieuwjaarsgesprekken voor de helft van het normale tarief. Rond die tijd werden strooibiljetten uitgedeeld om de mensen hier attent op te maken.

De klant werd op de hoogte gehouden en gestimuleerd door reclamemateriaal, advertenties en persoonlijke voorlichting. Dat laatste bestond onder andere uit reclamebezoeken aan huis. Mensen werden thuis bezocht en naar hun mening gevraagd over radio-telefonie, postbezorging en ga zo maar door. Op het postkantoor zelf werd ook reclame gemaakt. Naast de voorlichting die gegeven werd aan het loket, hingen daar vaak affiches en posters en er waren boekjes te krijgen die uitleg gaven over telefoneren met Indië. De PTT was ook te vinden op beurzen.

Zo was de PTT vanaf 1931 ieder jaar in een stand te vinden op de Jaarbeurs in Utrecht om voorlichting te geven en reclame te maken voor haar diensten. De doelgroep van deze beurs was vooral de zakenwereld, maar trok tevens veel andere bezoekers die dit evenement bezochten waardoor ook privéverkeer bevorderd werd. Daarnaast was de PTT te vinden op beurzen en tentoonstellingen, zowel hier als in Indië om de mensen vanuit geïmproviseerde Indiëcellen de kans te bieden voor een zeer gunstig tarief te telefoneren. Een voorbeeld uit 1937 is de koloniale tentoonstelling in Deventer.

De inspanningen van de PTT leidden vanaf 1936 tot toename van het gemiddeld aantal gesprekken. Niet lang daarna werd de sfeer in Europa gespannen door de oorlogsdreiging. Hitler was Rijkskanselier in Duitsland en wilde levensruimte veroveren door geweld. Er werden veel verdragen getekend om de expansie van Duitsland tegen te gaan. Deze afspraken werden geschonden en het uitbreken van de oorlog was helaas niet meer tegen te

houden. De oorlogsdreiging zorgde voor een enorme groei van het telefoonverkeer. In 1938 en 1939 werden 12.500 gesprekken gevoerd en in de eerste drie maanden van 1940 nog eens 25.000. En dat terwijl het gemiddelde in de jaren van 1928 tot 1937 meestal rond de 3600 per jaar lag. De Tweede Wereldoorlog legde het officiële radiotelefoonverkeer op 10 mei 1940 stil. Eind 1945, na de bevrijding van Nederland, werd de radio-telegrafie verbinding met Indië heropend en het jaar daarop het radio-telefoonverkeer.

CONCLUSIE

Telefoneren met Indië was een bijzondere gebeurtenis, het was reusachtig. Er werd alleen naar de telefoon gegrepen bij bijzondere gelegenheden of om elkaar ongeveer eenmaal in het jaar eens te horen. Het particuliere verkeer beperkte zich tot bellen met naaste familieleden.

Een radio-telefoniegesprek was voor veel mensen emotioneel. Het was een zenuwachtig gedoe. Men was nerveus over hoe het zou gaan of over wat men zou zeggen. Soms werden de onbenulligste dingen gezegd van de zenuwen of spanning. Men had elkaar dan ook vaak in geen jaar (of meer) gesproken.

In de loop van de tijd verbeterde de mogelijkheden met radio-telefonie. Er kwamen meer Indiëcellen, ruimere openingstijden, kwalitatief betere verbinding en meer voorzieningen. Radio-telefonie was een betrouwbaar communicatiemiddel. Hoe waardevol het in die tijd was blijkt wel uit de herinneringen die de mensen er nog aan hebben.

Het tarief was wellicht een hindernis die de groei van de radiotelefoondienst in het begin tegen hield. De mensen konden het bedrag toen vaak maar met moeite opbrengen omdat het slecht ging met de economie.

Radiotelefonie bracht een verandering in de perceptie van tijd en ruimte. Nederlands-Indië was daarvoor slechts met een telegram of een brief te bereiken, die er in het begin weken en later dagen over deed. Nu was Indië of Nederland vrijwel direct te bereiken en daardoor leek de afstand kleiner en de mensen die er zaten dichterbij.

Samenvatting

Voor communicatie tussen Nederland en Indië was men aangewezen op brieven en telegrammen. Hoewel beide landen een uitgebreid nationaal telefoonnet hadden, was telefoonverkeer tussen Nederland en Indië niet mogelijk door technische en praktische problemen.

De opkomst van de korte golf zorgde voor de doorbraak van de radio-telefonie waardoor telefoneren met Indië wel mogelijk werd. Radio-telefonie maakte gebruik van radiogolven in plaats van kabels of luchtlijnen.

Na een proefperiode van een jaar werd de radio-telefonie verbinding met Indië officieel geopend. Voor een gesprek moest men in Nederland naar een Indiëcel toe. Twaalfduizend kilometer verderop had men het over Holland-Indiëcellen.

Deze Indiëcellen waren kleine kamertjes waarin de muren, de vloer en het plafond bedekt waren met stof om al het geluid van buitenaf tegen te houden. Er stond een tafel met een paar stoelen, een microfoon en een aantal koptelefoons. De eerste twee jaar werden er zowel in Nederland als Indië veel cellen bij gebouwd. Niet alle spreekkamers zagen er hetzelfde uit. Dat was afhankelijk van het land, de plaats die het postkantoor ervoor vrij kon maken en het bouwjaar. In 1930 werd het ook mogelijk vanuit huis te bellen.

De telefonistes en technici namen een belangrijke plaats in bij het tot stand brengen en controleren van de verbinding. De telefoniste moest de mensen, die vanuit een Indiëcel telefoonerden ook ontvangen en uitleg geven. Als mensen vanuit huis telefoneren waren de technici en de telefonistes iets minder belangrijk.

Naast zakengesprekken werd radio-telefonie ook gebruikt voor privé gesprekken. Deze laatste werden meestal gevoerd tussen naaste familieleden, familiegesprekken. Men belde om elkaars stem weer eens te horen of bij speciale gelegenheden. Er werden niet regelmatig getelefoneerd. De gesprekken waren vaak emotioneel, men was nerveus en kon soms niet goed meer uit zijn woorden komen.

Een radiotelefoniegesprek kostte in die tijd relatief veel geld. Het aantal gesprekken per maand nam in de jaren dertig ten tijde van de economische crisis af ondanks technische verbeteringen. De PTT deed er alles aan om de groei van de radiotelefoondienst te bevorderen en de klant tevreden te stellen. Er kwamen ruimere openingstijden en meer voorzieningen. Vanaf 1936 nam het verkeer na de radicale tariefsverlaging toe en van 1938 tot 1940 nog meer door de oorlogsdreiging.

Een radiotelefoniegesprek bracht de mensen voor hun gevoel heel dicht bij elkaar. Alsof ze naast elkaar zaten, of Indië opeens dichterbij was.

